

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ОХОРОНИ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

У даній статті авторка звертається до таких правових джерел як Руська правда, церковний Статут Ярослава, аналізус їх положення з позиції наявності в них норм, спрямованих на захист честі, гідності та недоторканності приватного життя та житла людини.

Ключові слова: честь, гідність, недоторканність, джерела права.твa.

Виникнення та становлення інституту кримінальної відповідальності за порушення недоторканності приватного життя в Україні має довгу і цікаву історію. Сучасна доктрина кримінального права дотримується думки, що кримінально-правова охорона приватного життя людини, і перед усім, таких її прав, як право на особисту і сімейну таємницю, право на недоторканність житла берс свій початок з середини ХІХ ст., а "першим законодавчим актом, який встановлював кримінальну відповідальність за такого роду порушення, стало Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р." [1, с.83]. Однак ми вбачаємо витоки правової охорони недоторканності приватного життя у джерелах більш давнього права. Тому її розгляд почнемо з доби Київської держави та появи "Руської Правди", найдавнішої пам'ятки слов'янського права, яка являє собою збірку норм звичаєвого права та княжих уставів, складену в ХІ - ХІІ ст.ст.

Традиційно, численні варіанти Руської Правди, що збереглися, поділяються на три основні редакції, які багато в чому відрізняються, і одержали найменування "Коротка Правда" (далі – КП) (6 списків), "Розширена Правда" (далі – РП) (більш 100 списків) та "Скорочена Правда" (далі – СП) (2 частини). Остання, по суті, є скороченим варіантом "Розширеної Правди"[2, с.47-129].

В Руській Правді поняття "злочин" трактувалося як "образа", під якою розумілось будь-яке правопорушення проти суспільного ладу, що виявлялось, насамперед, у нанесенні потерпілому фізичної, матеріальної або моральної шкоди. При цьому, як зазначав М.О. Максимейко, Руська Правда містила також норми про образи у вузькому розумінні цього слова, тобто називала

дії, у яких виявлялась пряма неповага до особи [3, с.159]. Проте ранньофеодальне право чітко не відрізняло кримінальне правопорушення від цивільно-правового. Так, згідно зі ст. 15 КП злісна несплата боргу, що утворився внаслідок цивільно-правової угоди, визнавалася образою, яка тягла за собою покарання у вигляді штрафу [2, с.47].

Видатний знавець історії М.Ф. Владімірський-Буданов зауважував, що сфера об'єктів злочинів за давнім правом є досить вузькою: в першу чергу, це права осіб фізичних. Класифікація злочинів проводиться у Руській Правді на підставі їхніх об'єктів. Вжс найдавніша Правда дотримується у цьому випадку певної системи, розглядаючи спочатку злочини проти особистих прав: вбивство, посягання на здоров'я і на честь, потім злочини майнові [4, с.223].

Недоторканність приватного життя починається з охорони честі та гідності. Руській Правді не відома образа честі словом, тільки - дією, яка проявляється у виді умисного поштовху, ударів у обличчя рукою або жердиною тощо. Саме тому, як зазначав М.Ф. Владімірський-Буданов, злочини цього роду за зовнішнім складом подібні до злочинів проти здоров'я [4, с.223]. Наприклад, якщо "чоловік штовхне чоловіка від себе чи до себе, то платить 3 гривні, коли потерпілий виставить двох свідків, але якщо потерпілим буде варяг чи колбяг, то йому достатньо присягнути" (ст. 10 КП) Як компенсація передбачалася сплата 3 гривні та оплата лікарю за послуги. [2, с.47] .

"Якщо ж хтось когось ударив багогом, жердиною, долонею, чашею (келихом), рогом або плазом меча, то повинен заплатити 12 гривен" (ст.3 КП) [2, с.47]. Перелік зазначених предметів, якими міг бути нанесений удар свідчить,

що закон не надавав значення ступеню небезпеки для здоров'я того знаряддя, яким завдавалися побої. Отже, важливий не стільки удар, скільки образа, яка ним завдана. Тому і удар у відповідь, тобто помста, має слідувати відразу ж за образою. У випадку, якщо ображений з тієї або іншої причини не зміг відразу ж помститися, то той хто образив, піддавався грошовому стягненню так само у розмірі 12 гривень. Розмір стягнення також вказує на те, що удари розглядались як образливі [2, с.52].

Дослідники Руської Правди пояснюють ці положення тим, що зазначені предмети не належать до військових, а тому удари ними сприймаються як ганебні, більш образливі ніж удари в бою, такі, що демонструють крайнє презирство до потерпілого [5; 8]. Видається, що саме тому законодавець наділяв такі дії внутрішнім образливим змістом незалежно від їх наслідків.

М.Ф. Владімірський-Буданов зазначив, що одним з способів нанесення образи було виривання вусів та бороди, які багатьма народами у давнину шанувались як символ честі, гідності та мужності [4, с.224 - 225]. "За висмикнутий вус (сплатити) 12 гривен, а за жмут бороди 12 гривен" (ст. 8 КП) [2, с.47]. Аналогічний розмір стягнення передбачався ст. 67 РП [2, с.47]. При цьому, як підкреслюється окремими науковцями, вирваний жмут бороди або вусів особливо ображав постраждалого [6, с.77].

Тільки вагомістю психічної образи можна пояснити те, що за відняття пальця стягувалось 3 гривні, а за виривання вуса передбачався штраф у 12 гривень. Цілком поділяємо думку М.Ф. Владімірського-Буданова, що в оцінці злочинних діянь психічні мотиви переважають над фізичною шкодою [4, с.223].

Аналіз текстів показує, що Руській Правді були відомі злочини проти особи, її життя та здоров'я, особистої свободи, честі і гідності, майнових прав, сім'ї і моральності, а також - проти князя і віри. Відомості про інші види злочинних діянь містилися вже в інших, побутових і законодавчих пам'ятках цієї епохи.

В.Є. Лоба і С.М. Малахов переконані у тому, що в період розвинутого общинного життя, честь вже належала до чітко усвідомлюваних понять, хоча сам термін "безчестя" у Руській Правді не зустрічається. Питання покарання за образу не тільки словом, але і - жінок та дітей також не знайшли адекватного відображення [7,

с.127-128]. Такий стан речей можна обумовити тим, що Руська Правда охоплювала не всі юридичні явища тодішнього часу. Як відомо, поряд з Руською Правдою діяв Устав князя Ярослава про церковні суди, що представляв собою зведення постанов про гріховно-злочинні діяння. Він запровадив захист честі дівчини та жінки, встановив покарання батьків за примус дітей до вступу в шлюб. Справи, що носили релігійний або морально-сімейний характер, як свідчать джерела, розглядались на підставі церковного законодавства. Поділяємо міркування В.Є.Лоби та С.М.Малахова, про те, що Руська Правда увібрала в себе лише певну сукупність норм, які застосовувались на практиці, і які не дають повного уявлення про право в цілому, оскільки право у давньоруському і ранньому середньовіччі Русі існувало як у писаній, так і неписаній формі [7, с.128-129].

Виходячи з того, що право на недоторканність свого житла, є складовою частиною права людини на недоторканність приватного життя, проаналізуємо норми Руської Правди в цьому аспекті.

Так, ст. 17 КП зазначає: "Якщо холоп ударить вільного чоловіка і втече в хороми, а господар не захоче його видати, то він [господар] може утримувати його, заплативши за нього 12 гривень; а після того, якщо де-небудь зустріне холопа побитий ним чоловік, то може його побити" [2, с.48].

З цього приводу знавець Київської Русі Б. Гресков писав, що норма про холопа, який вдарив вільного чоловіка і приховався в садибі свого пана, наводить на ряд припущень, зокрема на те, що "панська садиба достатньо міцна, і пан достатньо дужий, щоб вкривати в себе холопа, якого безперечно, шукає ображена вільна людина" [8,с.246]. Тобто, холоп, який укрався у будинку свого пана, не може бути вилучений звідти. Ст. 65 РП відтворювала розглядувану статтю (ст. 17 КП) з певними змінами і доповненнями [2, с.69].

М.М. Карамзін звертав увагу на те, що проникаючи у житло з метою вчинення там татби(крадіжки), винний посягає не тільки на чужу власність, але і на право пана на недоторканність житла у самому широкому розумінні цього слова. "Той, хто вкраде худобу в хліву або в будинку, сплачує в казну 3 гривні і 30 кун, а хто – в полі, той – 60 кун". Приєднуємось до його міркувань щодо обґрунтування суворості сан-

кцій, яке він пояснює тим, що проникнення в житло вважалось тяжчим злочином ніж (татьба) крадіжка, оскільки "зłodий порушував тоді спокій господаря" [9, с.198].

В.І. Сергеевич вбачав у праві пана не видавати раба на вимогу осіб, які його переслідують, вказівку на недоторканність житла [10, с.87-78]. Для раба будинок пана є місцем схову, в ньому він недоторканий. Холопа можна вбити за образу, але не в самому будинку пана, а поза ним. Положення про те, що будинок пана слугував притулком для його рабів, В.Є. Лоба і С.В. Малахов вважають "єдиною, а тому і дорогоцінною вказівкою на недоторканність житла у нашій глибокій давнині" [7, с.134]. Переконливим видається їх припущення про те, що відсутність відповідальності за порушення права на недоторканність приватного житла можна пояснити тим, що у повсякденному житті та побуті склався звичай про право на недоторканність домашнього вогнища, який не вимагав на законодавчому рівні введення якихось заборон і не знайшов відображення у джерелах, які дійшли до наших днів. Як відомо, охороняли недоторканність житла і християнські заповіді.

Тому, на думку В.Є. Лоби і С.В. Малахова, для людини, що жила у часи Київської Русі, сам факт незаконного проникнення у чуже житло, можливо, означав посяганням як на неї саму, так і на її святині. Отже, незважаючи на відсутність у Руській Правді прямих санкцій, право на недоторканність житла знаходилося під кримінально-правовою охороною [7, с.134].

Привертає увагу те, що честь жінки мала привілейований статус. При тому, що Руська Правда не відносила удар жінки (заміжньої або дівичі) до особливо тяжких злочинів, але сучасна їй пам'ятка права - Договір з німцями 1195 р. передбачав за таке діяння штраф, який дорівнював вірі за вбивство вільної людини, і стільки ж приватної винагороди ображеній особі. М. Ф. Владімірський-Буданов, в цьому зв'язку, зауважував, що призначення величезного по тим часам штрафу свідчило лише про те, що честь жінки цінувалась дуже високо [4,с.224]. У тому ж Договорі честь рабині охоронялася окремою нормою, відповідно до якої за "образу" рабині кривдник мав сплатити гривню, або і більшу суму.

Вказаний Договір містить положення про карність таких діянь проти честі жінки, які не ма-

ють нічого спільного зі злочинами проти здоров'я, а саме : "хто зірве у чужої дружини головний покрив, з того 6 грив, за сором" (ст. 8). У більш пізніх редакціях церковного Статуту Ярослава (ст. 25) з'являється образа словом, зокрема жінки, причому честь (на відміну від Руської Правди) оцінюється по-різному залежно від соціального стану ображеної. Ст. 30 Розширеної редакції Статуту Ярослава відповідає за змістом ст. 25 Короткої редакції цього документа. Образа жінки ганебним словом, так само як і образа дією також карається штрафом залежно від соціальної належності потерпілої. Публічно назвати поважну заміжню жінку жінкою легкої поведінки означало тяжко образити не лише її, але і її чоловіка і всю їхню сім'ю. Стаття передбачає відповідальність за образу чужої дружини словом, яке розцінювалось як таке, що ганьбить [2,с.169,183,200]. Встановлення відповідальності за образу словом, на думку В.О.Ключевського, "було першим досвідом пробудження в хрещеному язичнику почуття поваги до моральної гідності людини" [11].

Нааявність відповідальності за посягання на сімейні права і моральність, зокрема, зловживання з боку батьків шлюбною долею дітей, тобто відмова у згоді на шлюб або примушування до нього, на наш погляд, мають безпосереднє відношення до розглядуваної проблеми. У статті 24 Короткої редакції Статуту князя Ярослава про церковні суди міститься заборона батькам під страхом церковного покарання примусово видавати заміж дівку або одружувати отрока. Батьки притягувались до відповідальності у тому випадку, коли хтось з дітей щось створить над собою, тобто покінчить життя самогубством або спробує здійснити такий задум. Ст.33 Короткої редакції передбачала заборону перешкоджати бажанню дітей одружуватися або виходити заміж [2, с.183, 187]. Видається, що право самостійно обирати собі чоловіка або жінку є проявом реалізації приватного життя, що знайшло певне закріплення в нормах того часу.

Розширена редакція Статуту повторює норму ст. 24 Короткої редакції у змінному виді. У даному випадку можливість видати батьками дочку заміж силою перетворена в їхній обов'язок у випадку її незгоди. Відповідно до ст. 7, за порушення цього обов'язку батьки несли відповідальність перед публічною владою. Однак зміна цієї норми не знімала з батьків від-

повідальності у випадку самовбивства дочки в результаті такого примусу.

Статут князя Володимира Святославовича Про десятини, суди і людей церковних у ст. 9 передбачає відповідальність за образу бранним словом і наклепом, що зветься "уреканием" [2, с.140, 145].

Отже, Руська Правда і сучасні їй пам'ятки хоча і не вживають поняття честі та гідності людини, тим більше – приватного життя, не розкривають змісту цих категорій, однак вони формують уявлення про цінність честі та гідності особи та забезпечують їх кримінально-правовою охороною.

Література

1. *Нуркаева Т.Н.* Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики / Т.Н.Нуркаева.– СПб.: Юридический центр Пресс, 2003.– 254 с.

2. *Российское законодательство X-XX веков.* В девяти томах. Т.1. Законодательство Древней Руси.– М.:Юридическая литература, 1984.– 432 с.

3. *Максимейко Н.А.* Предварительные юридические сведения для полного объяснения Русской Правды / Н.А. Максимейко.– СПб., Вып. 1., 1880.– 221с.– репринтная копия.

О.В.Сосніна

Исторические источники охраны чести, достоинства и неприкосновенности частной жизни человека.

В данной статье автор обращается к таким источникам как Русская правда, церковный Статут Ярослава, анализирует их положения с позиции наличия в них норм, направленных на защиту чести, достоинства и неприкосновенности частной жизни и жилища человека.

О.V.Sosnina

Historical sources of honor protection, dignity and inviolability of person's private life.

The author of the given article appeals to such legal sources as Ruska Pravda, Church Statute Yaroslav, analyses their principles relatively available standards directing to honor protection, dignity and inviolability of private life and person's dwelling.

4. *Владимирский-Буданов М.Ф.* Обзор истории русского права / М.Ф.Владимирский-Буданов.– 6 -е изд.– СПб. ; Киев : Изд. книгопродавца Н. Я. Оглоблина : Тип. Т-ва И. Н. Кушнерев и Ко, 1909.– VI.– 699 с.

5. *Зимин А.А.* К истории текста Краткой Редакции Русской Правды / А.А.Зимин.– Труды Московского историко-архивного института. М., т.VII, 1954.– С. 155-208.

6. *Тихомиров М.Н.* Пособие для изучения Русской Правды / М.Н.Тихомиров.– М., б/и 1953.– 192с.

7. *Лоба В.Є., Малахов С.М.* Уголовное право Древней Руси XI-XII вв. (по данным Русской Правды): монография / В.Є. Лоба, С.М. Малахов.– Армавир: РИО АГПА, 2011.– 176 с.

8. *Греков Б.* Киевская Русь. / Б. Греков.– М: АСТ., 2004.– 671с.

9. *Карамзин Н.М.* История государства Российского: В 3-х кн. Кн. 1.– СПб.: Кристалл, 2000.– 704с.

10. *Сергеевич В.И.* Древности русского права: в 3 т. / Под ред. В.А. Томсинова / В.И.Сергеевич.– М.:Изд-во ГПИИБ, 2007.– Т. I: Территория и население.– 2007.– 697с.

11. *Ключевский В.О.* Сочинения / В 9-ти т. Т. 1-9. Т.1 Курс русской истории. Ч.1.– М.: Мысль, 1987.– 431с.